
КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЄ ТА РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ

Максим Сльозкін,
студент Кам'янець-Подільського
національного університету ім. І. Огієнка

ХРЕСТОВОЗДВИЖЕНСЬКА ЦЕРКВА В КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ

У статті розглянуто один з історичних періодів функціонування Хрестовоздвиженської церкви, що розташована в передмісті Карвасари Кам'янця-Подільського. Подано опис реконструкції храму наприкінці XVIII – початку XIX ст.

Ключові слова: Карвасари, Хрестовоздвиженських храм, реконструкція, Юхим Сіцинський.

Місто Кам'янець-Подільський завжди було знаним своєю славною історією та кількістю пам'яток архітектури. Однією з таких культових споруд є Хрестовоздвиженський храм, відомий в народі також як «Карвасарська церква» або «церква на Карвасарах».

Про походження назви «Карвасари» Юхим Сіцинський повідомляє таке: «Карвасари були первісно, у XVI ст., як припускають, місцем складування для східних купців, що тимчасово прибували до Кам'янця і яким не дозволялося в'їжджати до міста; на місці нинішнього поселення Карвасар було збудовано склад для зберігання товарів, або так званий караван-сарай, звідки і походить нинішня назва містечка»¹.

Дерев'яна Хрестовоздвиженська церква з дзвіницею знаходиться в передмісті Карвасари (рис. 1) на вузькій прибережній смузі р. Смотрич, під стінами Старого замку. Побудована у XVIII ст. на місці храму, що існував у XVII ст. Цей храм є яскравим твором подільської школи народного дерев'яного зодчества. За легендою, початок будівництву храму поклав Петро Сагайдачний. Поранений в Хотинській битві 1621 р., гетьман на шляху до Києва, коли побачив мурі замку, висловив думку, що їх захисна

¹ Сецинский Е. И. Исторические сведения о приходах и церквях Подольской епархии. Каменецкий уезд) / Е. И. Сецинский. – Каменец-Подольск: Типогр. С. В. Кульженко, 1895. – С. 104.

сила стане ще сильнішою, якщо їх будуть оберігати не лише скелі каньйону, а й сила молитви. Тоді ж гетьман сказав, що церква повинна бути дерев'яною, легкою, наче молитва. Таку й збудували дещо пізніше².

Під час польсько-турецької війни Кам'янець-Подільський був узятий в облогу об'єднаними силами турків, татар і козаків, після якої місто впало. За роки турецької окупації Кам'янець прийшов в занепад і втратив значну частину населення³. У ці роки було зруйновано і Хрестовоздвиженський храм.

У XVIII ст. на Карвасарах оселяються міщани й ремісники, яких католицька шляхта виселяла за межі міста за відмову прийняти католицизм. Старовинний район змінив своє обличчя. Вздовж вузьких вуличок з'явилися дерев'яні будинки та глиняні хати, біля річки розташовуються численні млини, побіля головних доріг шикуються корчми та заїзди⁴.

В березні 1793 р., після другого поділу Речі Посполитої, Кам'янець-Подільський приєднано до Російської імперії⁵. Тиск на православну віру дещо послабився і вже у 1798-1799 рр. священником Іоанном Колаковським було закладено фундаменти нової дерев'яної церкви, освяченої 1801 року, будівля якої збереглася до наших днів⁶. Нову Хрестовоздвиженську церкву зведено на мурованому фундаменті, на якому поставили три зруби. Бокові зруби завершили прості двошарові дахи. Центральний зруб, виконаний на той момент за схемою «восьмерик на четверику», увінчаний восьмигранним шатровим верхом. В інтер'єрі центральний зруб перейшов у восьмерик. Перекриття в притворі та апсиди у формі низко зрізаних пірамід. Неф від притвору було розділено прямокутною аркою-вирізом. Ззовні церкву оточувало опоясання, що опирається на випуски вінців-зрубів, які грали роль кронштейнів. Над опоясанням зруби вертикально обшиті тонкими дошками. Стінки всіх зрубів були прорізані високо розміщеними прямокутними вікнами. Крівлі усіх зрубів церкви, опоясання, а також крівля дзвіниці виконані з гонту. Скромний інтер'єр церкви прикрашено картинами, виконаними в техніці масляної живопису, іконостасу та інших предметів церковного культу⁷.

2 Крестовоздвиженская церковь в городе Каменец-Подольский: История. [Електронний ресурс] [Веб-сайт] – <http://zamki-kreposti.com.ua>. Режим доступу – <http://zamki-kreposti.com.ua/hmelnickaya-oblast/krestovozdvizhenskaja-cerkov-kamenec-podolskij/>

3 Сецинский Е. Вказ. праця. – С. 156.

4 Ряба Ю. Карвасари: минуле і майбутнє / Ю. Ряба // Прапор Жовтня – 1981.

5 Петров М. Б. Кам'янець-Подільський / М. Б. Петров, І. В. Рибак // Енциклопедія історії України. – Київ: Наукова думка, 2007. – Т. 4. – С. 55.

6 Сецинский Е. И. Исторические сведения о приходах и церквях Подольской епархии. Каменецкий уезд / Е. И. Сецинский. – Каменец-Подольский, 1895. – С. 105-106.

7 Пламєницька О. Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі / Ольга Пламєницька. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2005. – С. 236-238.

Під час цієї перебудови в храмі з'явилася нова дзвіниця. Її прибудували до церкви із західного боку. Як і зруби церкви, вона була квадратною, розміром 6×6 метрів. Дзвіниця двоярусна, типу «четверик на четверику», каркасної конструкції. Нижній ярус дзвіниці масивний і строгий. Зовнішні двері влаштована в північній стіні будівлі, а через західну стіну двері з'єднували дзвіницю з притвором. Верхній ярус був меншим за розміром. У кожний з чотирьох його сторін, майже під карнизом, було влаштовано по парі отворів восьмигранної форми. Дзвіницю вінчала шатрова покрівля, яка мала чотиригранну форму. Повна висота дзвіниці разом з хрестом складала 16 м⁸.

Загальне враження від перебудови, в ході якої старий храм злився з новою дзвіницею, висловив мистецтвознавець і архітектор Григорій Логвин: *«Соединение объёмов церкви, отмеченных гармонией и равновесием горизонтальных и вертикальных членений, с колокольной органично, ибо хотя в её структуре и преобладает высота, но в членениях масс присутствует та же особенность, что и в храме»*. Мабуть, архітектор мав на увазі, що після перебудови церква куди більше нагадувала старий храм XVII століття, зображений на плані Кіпріана Томашевича (рис. 2)⁹.

Під кінець XIX ст. в храмовий комплекс входили вже не тільки безпосередньо церква з дзвіницею, а й дві будівлі, в яких розмішувалися будинок священика і церковно-парафіяльна школа, що обумовлено значним розширенням територіального впливу Хрестовоздвиженської церкви, до парафії якої на той момент були включені вже шість сіл.

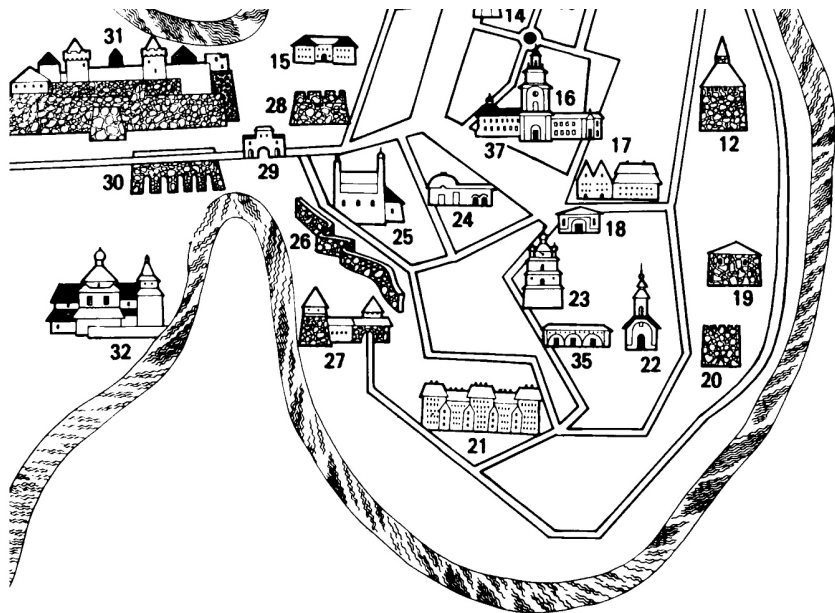
Особливу увагу привертає маловідома деталь зовнішнього вигляду церкви – із зовнішнього боку храм (нижні яруси трьох головних зрубів) був обмазаний глиною, а його вертикальні стіни були побілені в тому ж стилі, в якому традиційно обмазували і білили подільські хати, у тому числі й ті, які стояли на Карвасарах. Завдяки цьому церква гармонійно виглядала на тлі загального масиву забудови передмістя. Однак під час реставрації церкви цю деталь не відтворили. Білу Хрестовоздвиженську церкву можна було побачити ще на початку XX ст. (рис. 3.), а у 1980-х рр. на зрубах ще можна було побачити фрагменти обмазки. Ольга Пламеницька у 1983 р. засвідчувала наявність частини обмазки, на якій був видимий фрагмент розписів у вигляді геометричного орнаменту червоного кольору,

8 Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР В 4-х т. Т. 4. Сумская область; Тернопольская область; Харьковская область; Херсонская область; Хмельницкая область; Черкасская область; Черниговская область; Черновицкая область / Редкол.: Г. Н. Логвин (отв. ред.) и др. – Киев: Будівельник, 1986. – С. 168-169.

9 Логвин Г. Н. Памятники искусства Советского Союза: Украина и Молдавия. Справочник-путеводитель / Г. Н. Логвин. – Москва, 1982 – С. 369.

з чого можна було зробити висновок, що в один з періодів своєї історії храм був не тільки побіленим, а й прикрашений зовні розписами¹⁰.

Сьогодні чудовий пейзаж зі скелястими берегами Смотрича, башти і мури Старого замку, до яких притулилася Хрестовоздвиженська церква, роблять цей куточок на Карвасарах одним з найкрасивіших у Старому місті. Це й робить пам'ятку цікавою не лише для істориків та мистецтвознавців, а й для туристів та гостей міста¹¹.

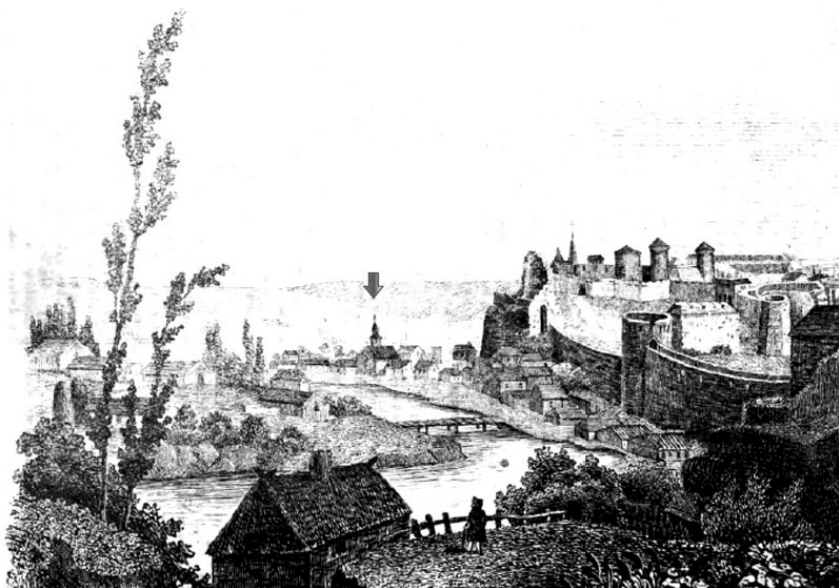
*Рис. 1. Храм Воздвиження чесного Хреста
на схемі розміщення історико-архітектурних пам'яток
Старого міста. (№ 32)*

10 Будзей О. В. Карвасари / Олег Будзей // Подолянин – 2002. – 14 черв. – С. 5.

11 Винокур І. С. Кам'янець-Подільський державний історико-архітектурний заповідник. Путівник / І. Винокур, Г. М. Хотюн. – Львів, 1986 – С. 108.

*Рис. 2. Хрестовоздвиженська церква
на плані Кіпріана Томашевича, 1672 р.*

*Рис. 3. Кам'янець-Подільський, вид в південно-східному напрямку,
поч. XX ст. (церква позначена стрілочкою)*